

UNIVERSITATEA BABEȘ BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE POPULAȚIE ȘI ISTORIA
MINORITĂȚILOR

TEZĂ DE DOCTORAT
DOMENIUL ISTORIE

Coordonator științific:
Prof. Univ. Dr. Ioan Bolovan
Membru corespondent al Academiei Române

Doctorand:
Raluca-Sorina Rus

Cluj-Napoca

2023

UNIVERSITATEA BABEȘ BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE POPULAȚIE ȘI ISTORIA
MINORITĂȚILOR

TEZĂ DE DOCTORAT

*Comunități în schimbare.
Inerție și mobilitate socială în Transilvania (a doua jumătate a
secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea)
Studiu de caz Valea Gurghiului*

-Rezumat-

Coordonator științific:
Prof. Univ. Dr. Ioan Bolovan
Membru corespondent al Academiei Române

Doctorand:
Raluca-Sorina Rus

Cluj-Napoca

2023

Cuprins

Introducere.....	5
Capitolul I. Istoriografie, surse, metodologie.....	9
1.1. Preliminarii istoriografice.....	9
1.2. Surse și metode.....	14
Capitolul II Dinamica populației din comitatul Mureș-Turda și din Valea Gurghiului.....	24
2.1. Dinamica populației din Comitatul Turda (1861-1875), Comitatul Mureș-Turda (1876-1910).....	24
2.2. Cadrul geografic și demografic general al Văii Gurghiului.....	32
Capitolul III. Fenomenul natalității pe Valea Gurghiului (1850-1910).....	52
3.1. Evoluția anuală a numărului de nașteri.....	52
3.2. Distribuția pe sexe a nașterilor.....	56
3.3. Distribuția sezonieră a nașterilor în parohiile de pe Valea Gurghiului.....	58
3.4. Nașterile ilegite.....	60
3.5. Fenomenul fertilității în comunitățile românești și maghiare.....	64
Capitolul IV Fenomenul nupțialității pe Valea Gurghiului (1850-1910).....	74
4.1. Distribuția sezonieră a căsătoriilor în parohiile ortodoxe, greco-catolice, reformate și romano-catolice de pe Valea Gurghiului (1850-1920).....	74
4.2. Vârsta medie la prima căsătorie și la recăsătorie a mirilor în perioada 1850-1910, în zona Văii Gurghiului.....	80
4.3. Statutul civil la căsătorie.....	87
4.4. Domiciliul soților la căsătorie.....	90
4.5. Căsătoriile mixte confesional.....	94
4.6. Disoluția mariajelor în satele de pe Valea Gurghiului (1875-1911).....	104
Capitolul V. Fenomenul mortalității în satele de pe Valea Gurghiului.....	117
5.1. Evoluția anuală a deceselor (1850-1910).....	119
5.2. Structura mortalității pe grupe de vârstă.....	123
5.3. Distribuția mortalității pe sexe.....	127
5.4. Sezonalitatea mortalității în comunitățile de pe valea Gurghiului 1850-1910.....	130

Capitolul VI. Structura gospodăriilor din satele Solovăstru, Hodac, Orșova, Comori la începutul secolului al XX-lea.....	135
6.1. Orientări în istoriografia internațională privind studiul structurii grupului domestic.....	135
6.2. Mărimea și structura gospodăriei în satele de pe Valea Gurghiului.....	140
6.3. Vârsta și statutul socio-ocupational al capilor de familie.....	149
Capitolul VII. Mobilitate sau inerție socială la maghiarii și românii din localitățile de pe Valea Gurghiului?.....	153
7.1. Orientări în istoriografia universală privind studiul mobilității sociale.....	153
7.2. Structura socio-profesională a locuitorilor din zona Gurghiului (comitatul Mureș-Turda).....	157
7.3. Strategii matrimoniale și mobilitate maritală în satele de pe Valea Gurghiului.....	167
7.4. Educația ca factor al mobilității sociale. Studiu de caz: traiectoria socio-profesională a elevilor și studenților de pe Valea Gurghiului.....	173
Concluzii.....	204
Bibliografie.....	209
Lista tabelor.....	234
Lista graficelor.....	236
Anexe.....	237
Anexe Fișe de familie.....	257

CUVINTE CHEIE

Evoluție demografică, mobilitate socială, dinamica populației, natalitate, nupțialitate, mortalitate, educație, peregrinare academică

Rezumat

Tema prezentei teze de doctorat, intitulată *Comunități în schimbare. Inerție și mobilitate socială în Transilvania. Studiu de caz Valea Gurghiului (1850-1910)*, se circumscrie demografiei ca domeniu științific. Cercetarea de față, subsumată domeniului demografiei istorice, și-a propus surprinderea dinamicii și a schimbărilor intervenite în structura populației din comitatele Turda (1866-1875), Mureș-Turda (1876-1910) și din microzona văii Gurghiului din județul Mureș, în intervalul cronologic 1850-1910.

În elaborarea acestei lucrări, am pornit în special din dorința de a restitui și introduce în circuitul științific informații noi, existente în fondurile de arhivă și nu numai, dar și de a aduce în discuție anumite teme precum mobilitatea socială, mobilitatea maritală, fertilitatea maritală. Cu toate că teza supune discuției o temă de istorie regională, reconstituirea istorică a problematicii comitatului Mureș-Turda și a satelor din valea Gurghiului, are în vedere integrarea acestui subiect în istoria Transilvaniei.

Subiectul tezei de doctorat vizează mai multe aspecte ale societății românești și maghiare din microzona Văii Gurghiului, și anume mișcarea sezonieră a natalității, a nupțialității și a mortalității, fenomenul fertilității maritale, a căsătoriilor mixte confesional, problema nașterilor ilegitime.

Teza este divizată în șapte capitole cărora li se adaugă câteva concluzii finale și bibliografia. În primul capitol, am prezentat istoriografia problemei, sursele pe care le-am utilizat, metodologia cercetării. Pentru redactarea acestei lucrări am utilizat mai multe categorii de izvoare și surse documentare. Informațiile despre populația din zona Mureșului le avem datorită recensămintelor referitoare la Transilvania din colecția *Studia Censualia Transilvanica* și volumelor publicate de Oficiul Central Regal Maghiar de Statistică, care conțin informații anuale despre mișcarea naturală a populației.

Cercetarea de față nu s-a axat doar pe o descriere cantitativă a problemelor demografice, ci s-a dorit a fi și o analiză calitativă a fenomenelor și a altor aspecte din viața indivizilor și a familiilor din satele de pe Valea Gurghiului.

În acest sens, am efectuat o microanaliză a comportamentului reproductiv în comunitățile românești (Orșova, Cașva, Hodac, Gurghiu) și maghiare (Gurghiu), și un studiu privind mobilitatea socială intergenerațională a indivizilor din comunitățile din Gurghiu și Hodac. Reconstituirea familiilor din aceste localități s-a făcut pornind de la standardele HPDT și folosind metodele de interrelaționare pe care această bază de date le oferă. Prin introducerea datelor din registrele parohiale de stare civilă referitoare la nașteri, căsătorii și decese, am reușit crearea unor seturi de date selective și a unor baze de date de reconstituire a familiilor.

Ca metodă de lucru propunem reconstituirea familiilor și a cursului vieții și a tabelor de mobilitate socială, care cuprind relația de asociere între poziția socială de origine și cea de destinație. Vom utiliza codarea HISCO și Hisclass_5 pentru a compara mobilitatea intergenerațională, stratificarea și schimbările sociale, dar vom avea în vedere și aspecte particulare, precum: mediul socio-profesional de proveniență al indivizilor și tipul studiilor absolvite.

În capitolul al doilea al lucrării am urmărit dinamica populației din comitatul Turda și Mureș-Turda și microzonei văii Gurghiului, între cele șapte recensăminte efectuate de către autoritățile austro-ungare. În intervalul cronologic cuprins între anii 1850 și 1930, populația din eșantionul nostru alcătuit din zece sate (Adrian, Cașva, Comori, Gurghiu, Hodac, Ibănești, Jabenita, Orșova, Solovăstru) a cunoscut o creștere de la 7.971 de locuitori la 16.985 în 1930, ceea ce a reprezentat un spor numeric real de 9.014 de persoane (113,1%). Cu excepția deceniului opt, dinamica a fost ascendentă, de la un deceniu la altul. Și la nivel macrozonal situația a fost asemănătoare. În perioada 1880-1930, populația din comitatul Mureș-Turda a cunoscut o creștere de la 158.999 locuitori la 289.546 ceea ce a reprezentat un spor numeric real de 130.547 de persoane (82,1%).

Am asistat, de asemenea la un proces de creștere echilibrată a populației în mediul urban în perioada 1880-1930. De astfel, între 1880 și 1900, numărul populației concentrate în orașe a crescut cu 7.539 (40,7%) persoane, iar perioada anilor 1900-1930 a consemnat o sporire a locuitorilor din urban cu 21.733 (83,3%) locuitori.

În capitolele trei, patru și cinci au fost analizate componentele de bază ale mișcării naturale a populației – natalitatea, mortalitatea, nupțialitatea. Dinamica populației din zona cercetată, a fost influențată și de principalele fenomene care compun mișcarea naturală.

În ceea ce privește natalitatea și indicatorul ratei brute a nașterilor, s-au constatat tendințe crescătoare sau descrescătoare de la un an la altul. Examinând felul în care a evoluat rata brută a natalității la nivelul comitatului Mureș-Turda, repartizat pe perioade de cinci ani, s-a putut observa mult mai bine trendul general care a caracterizat fenomenul natalității în perioada 1876-1912. Astfel, între anii 1876-1880, rata brută de natalitate a fost extrem de ridicată de 39,9‰ ca și în perioada 1881-1885 de 44,1‰. Această creștere semnificativă a fost urmarea unei perioade de stabilitate și în plan economic și în plan social. Apoi rata natalității a început să scadă treptat atingând un nivel mai scăzut în primul deceniu al secolului al XX-lea, de 37,7‰. La nivelul eșantionului de control, rata brută a natalității a cunoscut o scădere de la 43,2‰ la 1850, la 35‰ în 1910.

În privința structurii natalității pe categorii demografice, s-a putut observa la nivelul comitatului, dar și în cazul eșantionului, o preponderență a nașterilor masculine în raport cu cele feminine. În general, proporția nașterilor masculine a oscilat între 51-52% din totalul anual al născuților și la nivelul provinciei.

De asemenea, analiza mișcării sezoniere a nașterilor a creionat un tablou al comportamentului reproductiv al indivizilor. Atât la nivel macrozonal cât și la nivelul celor opt parohii fenomenul natalității nu a fost condiționat de restricțiile religioase (sărbători, posturi) și nici de ritmul muncilor agricole de peste an.

În intervalul cuprins între 1876-1910, la nivelul comitatului, indicele ilegitimității a crescut de la un deceniu la altul (7,2% în 1876, la 13,7% în 1910). Creșterea numărului de nașteri ilegite arată schimbările de mentalitate survenite la începutul secolului al XX-lea. La nivelul eșantionului s-au semnalat anumite particularități, pe toată perioada analizată media indicelui de ilegitimitate a fost mai scăzută cu 3 procente față de cea înregistrată la nivelul comitatului.

Dinamica ratei brute a mortalității a înregistrat variații anuale, așa cum s-a întâmplat și în cazul ratei brute a natalității. Între 1876 și 1910, cea mai ridicată valoare a fost înregistrată în anul 1882 de 38‰, și valoarea minimă în anul 1899 de 23,4‰. Din deceniul nouă al secolului al XIX-lea, comitatul Mureș-Turda trece spre un nou regim demografic, urmând modelul Transilvaniei. Rata brută a

mortalității a scăzut de la 32,1‰ (1892) la 26,3‰ (1912). Și la nivelul satelor cercetate, numărul deceselor a cunoscut o scădere în primul deceniu al secolului al XX-lea, însă fertilitatea maritală a rămas destul de ridicată și în această perioadă.

În deceniul nouă al secolului al XIX-lea și comitatul Mureș-Turda a cunoscut debutul perioadei de tranziție demografică. Acest nou regim a adus schimbări importante la nivelul principalelor două componente ale mișcării naturale a populației după cum am amintit mai sus.

În capitolul patru referitor la fenomenul nupțialității am dorit să răspundem la următoarele întrebări de cercetare: Care a fost vârsta medie la căsătorie la femei și bărbați? În ce tipar se încadrează micro-zona noastră având în vedere teoria lui John Hajnal? A fost dominant criteriul etnic în alegerea partenerului, în raport cu cel religios? Care au fost motivele intentării proceselor de despărțire la românii greco-catolici din valea Gurghiului?

Având în vedere teoria lui John Hajnal, satele din eșantionul nostru se încadrează într-o zonă de clivaj, în care cele două metode interferează. În ce privește vârsta medie a bărbaților la prima căsătorie cuprinsă între 24,7 ani și 27,1 ani micro-zona respectă tiparul vest-european. În ce privește vârsta medie la prima căsătorie a femeilor, eșantionul se încadrează în tiparul estic, deoarece 80% din femei se căsătoresc la vârste cuprinse între 19-22 ani.

La nivelul Transilvaniei, vârsta medie la prima căsătorie s-a plasat, în același interval temporal, în jurul a 25 de ani pentru bărbați, aceștia putându-se căsătorii doar după ce participau la cele trei trageri la sorți pentru armată și 18-21 de ani pentru femei.

Comportamentul nupțial al indivizilor din zona Gurghiului a fost influențat de diferiți factori economici, sociali. În anii când producțiile agricole au fost bune, nupțialitatea a cunoscut valori ridicate. Numărul ridicat al căsătoriilor în anumite luni ale anului ianuarie, februarie și noiembrie, reflectă concordanța între ritmul vieții cotidiene dominat de muncile agricole sau interdicțiile religioase. Situația a fost asemănătoare și la nivelul comitatului, perioadele de vârf fiind ianuarie-februarie și noiembrie.

Prezența căsătoriilor în lunile aprilie și decembrie, deși sunt într-o perioadă de prohibiție impuse de calendarul religios, este explicabilă prin faptul că 48,5% din totalul populației comitatului la 1890, era formată din reformați, evanghelici, și unitarieni. Criteriile de selecție ale partenerilor potrivit unor caracteristici

precum vârsta, statutul matrimonial, religia, etnia au scos în evidență o serie de aspecte interesante.

În privința stării civile la căsătorie, marea majoritate a căsătoriilor se încheiau între soți aflați la primul mariaj. Decesul unuia dintre parteneri a fost principalul factor care ducea la întreruperea ciclului vieții de familie. De asemenea, în ce privește recăsătorirea, s-au înregistrat foarte puține cazuri în care unul dintre partener să fie divorțat.

În primul deceniu al secolului al XX-lea, în comitatul Mureș-Turda și în patru dintre cele zece localități studiate (Gurghiu, Glăjărie, Hodac, Ibănești) am observat o creștere a numărului de divorțuri. O asemenea tendință ascendentă a fost înregistrată și la nivelul întregii Transilvanii, fiind rezultatul introducerii legislației civile referitoare la mariaj în anii 1894-1895, dar și a tendințelor firești de modernizare a comportamentului demografic.

Studiul de caz realizat pe baza datelor culese din actele proceselor matrimoniale ale cuplurilor greco-catolice au surprins o serie de detalii din viața familiilor tradiționale. Au putut fi surprinse aspecte comportamentale (beția, violența, adulterul) și o serie de atitudini specifice familiilor din mediul rural (autoritatea părintelui, alegerea partenerului de către părinți).

Procesele intentate înainte de 1890, puteau să dureze și 10 ani, după introducerea legislației civile în 1894/1895, durata procesului a scăzut la câteva luni. Cheltuielile unui proces de despărțire erau destul de mari, iar din pricina aceasta mulți au renunțat și au preferat să trăiască în concubinaj cu altcineva sau să se împace cu partenerul.

Analiza mariajelor mixte din punct de vedere confesional a evidențiat faptul că majoritatea indivizilor își alegeau parteneri punând accent mai mult pe etnie și nu pe confesiune.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului XX au consemnat în comitatul Mureș-Turda mutații semnificative în ceea ce privește fenomenul căsătoriei, cu toate componentele lui (număr, mișcare sezonieră, structura populației după starea civilă). Toate acestea reflectă procesul de modernizare a societății, în general, schimbarea lentă a unor practici conservatoare.

Interogarea datelor referitoare la conduita reproductivă a indivizilor din zona Gurghiului ne oferă imaginea unor comunități tradiționaliste. Familiile din

satele românești și maghiare au ales modelul unei familii numeroase tradiționale, deși femeile, credem noi foloseau metode contraceptive la începutul căsniciei (intervalul dintre încheierea căsătoriei și prima naștere fiind de 2,5 ani), vârsta lor la nașterea finală a fost destul de înaintată, 38,7 ani la femeile din Hodac și 37,3 ani la femeile din Gurghiu, având o carieră reproductivă mai lungă și o descendență mai ridicată.

Cercetarea aspectelor comportamentului reproductiv, la nivelul celor patru localități a reliefat o asemănare între greco-catolicii din Cașva și din Hodac în privința numărului mediu de copii născuți. La reformații și romano-catolicii din Gurghiu a fost răspândit sistemul familial cu un număr ceva mai mic de descendenți, deoarece au adoptat un comportament preventiv la o vârstă mai scăzută.

În capitolul al șaselea am dorit să prezentăm dinamica gospodăriei țărănești și funcționarea ei socială și economică din satele românești Orșova, Comori, Solovăstru și Hodac. Utilizând modelul de analiză aplicat de Peter Laslett și E. A. Hammel pe satele din microzona studiată am constatat că cele mai multe grupuri domestice sunt familii căsătorite cu copii (familia nucleu) reprezentând 57,8% – caracteristică a modelului vest european, dar există și un procent ridicat de 6,1% de familii multiple și 8,1% de familii extinse – specific zonei balcanice. Acest lucru demonstrează faptul că Valea Gurghiului aparține unei zone de tranziție în care cele două modele, est european și vest european interferează.

Conform modelului de analiză aplicat de Karl Kaser, comunitățile noastre se încadrează în modelul patru – o gospodărie formată dintr-un cuplu cu copii. După căsătoria băieților, soțiile lor vin și locuiesc cu aceștia. Transmiterea proprietății nu are legătură cu moartea tatălui sau căsătoria unuia dintre fii, ci când gospodăria se divide în mai multe grupuri după generații, folosind proprietatea la comun. Dacă erau mai mulți frați, doar unul rămânea să aibă grijă de părinți, ceilalți primeau un loc de casă, chiar lângă casa părintească. În cazul fetelor, ele părăseau casa părintească după căsătorie, doar fetele singure la părinți rămâneau să locuiască cu părinții și în aceste cazuri ginerele era cel care prelua conducerea gospodăriei.

Structura unei gospodării este dinamică, pe parcursul a mai multor generații poate să treacă de la o structură simplă la una complexă și să ajungă la o structură

multiplă. Acest lucru poate fi determinat de mai mulți factori: strategii matrimoniale, economia familiei, mărimea proprietății și succesiunea.

Conform explicației lui Karl Kaser schimbarea capului de familie și transmiterea proprietății nu erau în strânsă legătură cu căsătoria copiilor sau cu moartea tatălui, ci se petrecea odată cu apariția unei noi generații. Acest model a fost predominant în Ungaria, Croația, Slovacia, Albania și în multe părți din Serbia și Bulgaria.

În capitolul al șaptelea am urmărit surprinderea modificărilor petrecute în structura ocupațională din comitatul Mureș-Turda și eșantionul de control în perioada 1850-1910. Analiza datelor recensămintelor a ilustrat procesul de transformare și modernizare cunoscut de societatea mureșeană, acesta fiind vizibil mai ales la recensămintele din anii 1900 și 1900. Procentul populației active din sectorul industrial a crescut de la 8% în 1880, la 9,8% în 1900, și la 13,3% în 1910. Procentul populației active în domeniul agriculturii a scăzut cu 5% între 1900 și 1910, situație regăsită și la nivelul eșantionului de control. Această schimbare se datorează apariției fabricilor și manufacturilor în orașele comitatului Târgu-Mureș și Reghinul săsesc în deceniul nouă al secolului al XIX-lea.

Crearea de noi locuri de muncă a generat la rândul ei creșterea populației urbane. Astfel, populația municipiului Târgu Mureș de la 12.883 persoane la 1880 și la 1910 număra 25.517 persoane, reprezentând un spor real de 12.634 (98%).

Societatea din zona Văii Gurghiului la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost una predominant agrară și imobilă din punct de vedere socio-profesional. Familiile românești și maghiare din arealul studiat se bazau pe anumite principii: indivizii moșteneau statutul social al părinților și doar un procent foarte mic și-au depășit condiția socială, un procent destul de ridicat se căsătoreau în interiorul grupului social.

Rata imobilității sociale în rândul populației romano-catolice și reformate a fost de 57,4%, cele mai multe cazuri au fost înregistrate în clasa zilierilor (155) și a agricultorilor (129). Un număr ridicat de situații le întâlnim și în clasa muncitorilor calificați (blănari, pantofari, croitori, olari, meșteșugari) ceea ce indică faptul că meseriile sau cel puțin conceptul profesional se transmiteau din tată în fiu. Rata imobilității sociale din rândul tinerilor ortodocși și greco-catolici a fost de 74,1% în Gurghiu și de 82% în Hodac, situație caracteristică unei zone tradiționale.

În ce privește mobilitatea maritală, indivizii nu își însușeau statutul social al socrilor, doar primeau un anumit prestigiu dacă intrau într-o familie înstărită. În comunitățile rurale, femeia era cea care își schimba statutul în momentul căsătoriei, preluându-l pe cel al soțului. În rândul elitei românești, în familiile de preoți, exista practica conservării statutului și prestigiului social prin înrudire cu alte familii preotești.

În cea de a doua parte a capitolului șapte, putem deduce că etnia sau confesiunea nu a jucat un rol important în ceea ce privește accesul elevilor la învățământul superior, doar că au existat specificități socio-profesionale puternic evidențiate în funcție de etnie, iar aceste caracteristici stau la baza unor evoluții sociale diferite.

Educația a fost un factor ce a determinat statutul social al individului în această zonă fiind în strânsă legătura cu statutul social al tatălui. Cei care au absolvit cursurile unui gimnaziu superior au cunoscut un salt social din clasa 3 în clasele 1 și 2. În această zonă s-a înregistrat și o mobilitate socială descendentă, ca produs al micii industrializări ce a apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Avem de a face cu o diversificare a ocupațiilor – fiii de preoți aleg să urmeze o carieră în medicină, în drept, aleg să studieze ingineria, fiii de comercianți ajung notari și funcționari publici. Foarte mulți indivizi aleg să nu se mai întoarcă în satul natal, îi surprindem în orașe precum, Reghin, Târgu-Mureș sau Cluj-Napoca. Deși unii dintre fiii de preoți aleg alte meserii, conservarea statutului și a prestigiului social era asigurat de alți membri ai familiei, prin strategiile maritale între familiile de preoți și rețelele de înrudire create prin acestea.

În ceea ce privește orientarea spre centre de studiu, se observă foarte clar, cum Clujul a fost centrul preferat pentru studii universitare atât la sfârșitul secolului al XIX-lea cât și la începutul secolului al XX-lea. Opțiunea alegerii centrului universitar a fost dominată de localism și cel mai probabil de rațiuni materiale.